

Л. Г. Пономаренко

доктор наук із соціальних комунікацій, професор
професор кафедри кіно- і телемистецтва
e-mail: ponlu2013@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1144-6481
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, Україна, 01601

ЕКСПЛІКАЦІЯ АРХЕТИПІВ І СИМВОЛІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМАХ

Мета статті – експлікувати архетипи та символи в сучасних українських художніх фільмах історичного жанру, які були вироблені впродовж 2015–2021 рр. За об'єкт дослідження обрані саме ті сучасні кінокартини історичного жанру, назви яких є однойменними з головними героями фільму. При цьому до уваги не брався той факт, наскільки реальними чи псевдореальними були прототипи головних героїв обраних для аналізу фільмів.

Методологія дослідження. Основними загальнонауковими методами, які застосовані в цій статті, є аналіз літератури з досліджуваного питання (щодо експлікації архетипів і символів та їх використання в сучасних українських художніх фільмах історичного жанру), опис (обраних фільмів за основними критеріями – дата виходу на екрани, режисер, екранізований твір), порівняльний аналіз (для з'ясування схожостей та розбіжностей між архетипом і символом та видами національних архетипів), метод експлікації (для з'ясування суті національних видів архетипів). Крім того, у статті використано такі емпіричні методи: суцільної вибірки (для відбору відповідних фільмів) та контент-аналізу з елементами якісного аналізу (для з'ясування використання у фільмі переважних національних архетипів і символів як засобу їх реалізації).

Результати. Експліковано, що архетип і символ як ключові поняття дослідження хоч і належать до різних сфер – підсвідомого, нематеріального та свідомого, матеріального, проте доповнюють один одного, виражаючи архетипно-символьний зміст повідомлення. Тож ці поняття не є тотожними чи взаємозамінними, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Також висунуто припущення, що національні архетипи ґрунтуються на загальнолюдських архетипах.

У сучасних українських художніх фільмах з головним героєм – історичною чи псевдоісторичною особою – яскраво виражені такі архетипи: по-перше, архетип землі, який починає формуватися за допомогою кадрів з власне українським ландшафтом і до узагальнення про Україну як державу загалом; по-друге, архетип сильного лицаря, яким переважно є головний герой фільму; по-третє, архетип свободи, який створюється в процесі боротьби лицаря за рідну землю.

Новизна. З'ясовано, що в обраних сучасних українських художніх фільмах історичного жанру переважають три національні архетипи українців: землі, сильного лицаря та свободи, – які тісно пов'язані між собою.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані під час написання кіносценаріїв та їх інсценізації, рецензування кінофільмів, а також у навчальному процесі студентів спеціальності 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво».

Ключові слова: архетип, етнокультурний та національний архетипи, символ, експлікація, сучасний український художній фільм, історичний жанр, архетип землі, свободи й сильного лицаря.

І. Вступ

Художній фільм як вид аудіовізуального мистецтва має торкатися чуттєвої сфери глядача на різних рівнях: відео, звуку / музики, тексту. У частині кінокартин це вдається зробити на глибинному рівні людської психіки. У наукових колах такі пласти підсвідомого відомі як архетипи, які привернули увагу дослідників ще задовго до виникнення кіно. Проте ці виділені та описані психічні конструкції не підлягають часово-технологічним трансформаціям і тому популярними є й ніні, у наш час надстрімкого розвитку технологій.

Серед іноземних дослідників архетипам приділили увагу Н. Фрай, Дж. Хіллман, Р. Чейз, К. Юнг. Останнього назвемо «хрещеним батьком» теорії про колективне підсвідоме, до якої належать і архетипи. Серед українських учених архетипи в межах різних галузей і на різних об'єктах дослідження вивчали В. Даниленко, Н. Зборовська, А. Кримський, О. Когут, З. Лановик,

А. Нямцу, Л. Гарнашинська, А. Шестак. У галузі соціальних комунікацій про архетипи частіше говорять у тих сферах, де переважає аудіовізуальна основа. Таким прикладом є відеореклама, яка стала об'єктом дослідження Н. Грицюти та Ю. Шмиги. Вивченню символів у кінокартинах приділяла увагу Л. Брюховецька.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета статті – експлікувати архетипи та символи в сучасних українських художніх фільмах історичного жанру, які були вироблені впродовж 2015–2021 рр. За об'єкт дослідження обрані саме ті сучасні кінокартини історичного жанру, назви яких є однойменними з головними героями фільму. При цьому до уваги не брався той факт, наскільки реальними чи псевдореальними були прототипи головних героїв обраних для аналізу фільмів. Основними загальнонауковими методами, які застосовані в цій статті, є аналіз літератури з досліджуваного питання (щодо експлікації архетипів і символів та їх використання в сучасних українських художніх фільмах історичного жанру), опис (обраних фільмів за основними критеріями – дата виходу на екрани, режисер, екранізований твір), порівняльний аналіз (для з'ясування схожостей та розбіжностей між архетипом і символом та видами національних архетипів), метод експлікації (для з'ясування суті національних видів архетипів). Крім того, у статті використано такі емпіричні методи: суцільної вибірки (для відбору відповідних фільмів) та контент-аналізу з елементами якісного аналізу (для з'ясування використання у фільмі переважних національних архетипів і символів як засобу їх реалізації).

III. Результати

Звертаючись до розгляду архетипів, пам'ятаємо таку його визначальну особливість: «архетип – це форма без власного змісту (відбиток), яка організовує та направляє психічні процеси» [9, с. 46]. Експлікуючи архетип, його «хрещений батько» К. Юнг застерігав: «Ми повинні, однак, постійно мати на увазі – те, що ми маємо на увазі під “архетипом”, по суті, неможливо уявити, але відрізняється такими ефектами, які роблять можливим його візуалізацію, а саме – архетипними образами та ідеями. З такою ситуацією ми маємо справу в фізиці: є найдрібніші частинки, які неможливо уявити, але вони мають ефекти, на основі яких ми можемо побудувати модель. Архетипний образ, мотив або міфологема – це такі ж конструкції» [19]. Отже, оскільки архетипи пов'язані з підсвідомим рівнем психіки, то вони мають виражатися на свідомому рівні за допомогою певних засобів. Як бачимо із цитати, до таких засобів учений зараховує образ, ідею, мотив та міфологеми. У контексті віровчення та релігійних настанов К. Юнг говорить про можливість вираження символами архетипів [19]. Тобто символ вважаємо засобом, який також покликаний «оприлюднювати» архетипи. Тож не погодимося з твердженням Г. Микитів з приводу того, що «фольклорний символ – це підсвідомий архетип передачі реалій днів, протиріч і суперечностей навколишньої дійсності» [10, с. 246]. Поняття архетипу й символу перебувають у тісному взаємозв'язку як такі, що належать до різних площин (архетипи – до нематеріального, психічного; символи ж матеріалізуються), але не є тотожними чи взаємозамінними.

Зупинимося на видах архетипів, виділених К. Юнгом. По-перше, це архетип матері, який можна розглядати як узагальнений архетип жінки, втілений в образах Діви Марії, Венери тощо. По-друге, архетип батька, який реалізується в образах Бога, Спасителя, Лицаря тощо. Відомі також архетипи, виділені К. Юнгом, аніми й анімусу, дитини, маски, тіні, самості.

На сьогодні в наукових колах «прийнято розрізняти універсальні культурні архетипи та етнокультурні архетипи» [5, с. 30]. При цьому, як пояснює Н. Грицюта, «етнокультурні архетипи являють собою константи національної духовності, що виражають і закріплюють основні властивості етносу як культурної цілісності» [5, с. 31]. Варто зазначити, що поряд з поняттям «етнокультурний архетип» вживають інше поняття – «національний архетип». От уже між цими поняттями варто поставити знак рівності. Крім того, на наш погляд, цей вид архетипів мав би спиратися на загальнолюдські архетипи, виділені ще К. Юнгом.

Серед національних архетипів українців звернемося до таких основних: *архетип землі*, що «у своїй основі містить споконвічно високий рівень довіри до “доброї неньки землі”» [4, с. 17], *архетип свободи* як «фундамент волелюбного духу українського народу, спрямовує українців на життя та діяльність за принципом “у кожного своя доля і свій шлях широкий”,... спричиняє неприйняття нав'язаного ззовні авторитету, прагнення відмежуватися від соціуму, а також утверджує сподівання на власні сили, здібності та розум, власну ініціативу, що реалізується передусім у родинному житті» [4, с. 17], *архетип дому* як «батьківська хата, мала Батьківщина, праобраз України, а в часи складної історичної ситуації – як образ руїни, пустки, збольеної української землі» [11, с. 91], *архетип поля* як «життєвий топос, що допомагає посісти відповідне місце в Всесвіті..., найбільш крихкий, але й найбільш актуальний аспект української культури, зумовлений історично втратами своєї національної ідентичності» [11, с. 91], *архетип матері*, який «визначає шанобливе ставлення до жінки..., прагнення оберігати та захищати Батьківщину, виявляти відданість та любов до неї» [4, с. 17] та до якого українці звертаються «через відчуття незахищеності, пошуку духовної опори в світі, зокрема й через призму національної парадигми – символів країни, хати, раю» [11, с. 92]. Цей архетип на узагальнено-символічному рівні переростає в «мега-архетип» України [11, с. 92]. Також українським національним є *архетип чоловіка*, козака, лицаря, який готовий захищати свою рідну землю, свій народ. Названі нами національні архетипи не вичерпують їх перелік, оскільки науковці пропонують різні класифікації архетипів,

зокрема й національних. Так, на думку філософа В. Ворнікова, для характеристики українського національного характеру «важливими є такі архетипи: любов до землі (архетип Природи); автономність, незалежність (архетип Серце); індивідуалізм, самобутність (архетип Слово); презентація себе як унікальності в усьому світі (архетип Софії)» [3, с. 62].

У науці відомий термін «архетипні символи» (К. Юнг). Продовжуючи будувати ланцюжок архетип (підсвідоме) – символ (свідоме) у межах національної культури загалом та окремих її галузей зокрема, говоримо про те, що архетипи матеріалізуються за допомогою символів, які виявляються в різних видах мистецтва як галузі культури – в літературі, кіно, музиці тощо.

За словником іншомовних слів, поняття «символ» має такі два основні значення: «1. Умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; розпізнавчий знак. 2. Художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін.» [16]. Тож символ з умовністю як основною його характеристикою потребує подальшого розшифрування, і тут може бути кілька поглядів на його значення. У нашій розвідці символ розглядаємо як засіб реалізації архетипу.

З огляду на обраний об'єкт дослідження – українські фільми, звернемося до виявлення архетипів та їх реалізації у вигляді символів в українських фільмах. За словами М. Міщенко, «художнє представлення архетипів є їх перекладом на мову сучасності. Саме в культурному та мистецькому вимірі архетипи проявляють себе перш за все» [11, с. 91]. Про активне використання архетипів у сучасному виробництві також говорить і Ю. Шмига: «Архетипи, зберігаючи свій традиційний зміст, здатні набувати сучасної форми, втілюватись у елементах престижу, стилю, моди тощо. Вони активно використовуються в сучасних рекламних текстах, а у візуальній рекламі та в телевізійній – також у формі зображення» [18, с. 34]. Тож і перейдемо до розгляду архетипів та символів у таких аудіовізуальних творах, як кінофільми.

Символи знаходимо в поетичному кіно, зокрема в його засновника – С. Параджанова: «Через використання символів та традицій народу він прагнув показати внутрішній світ персонажа» [15]. Ця символно-образна лінія, що базується на загальнолюдських, а особливо національних архетипах, характерна для кінотворчості С. Параджанова загалом. Окрім славнозвісних «Тіней забутих предків», вона простежується також і в «Ашик-Керіб», який «зажив слави однієї із найбільш впізнаваних робіт режисера, довівши, що до розшифрування стрічок, сповнених містикою та поетикою, завжди слугуватиме ключем глядацька інтуїція» [15]. Тобто йдеться про те, що до перегляду фільмів з яскраво вираженою архетипно-символьною лінією глядачу потрібно докласти інтелектуальних зусиль для власного тлумачення відповідних ідей, образів, символів.

У пізній творчості С. Параджанова багато предметів ставали досить промовистими. Цікава аналогія тут проводиться з дитинством режисера, зокрема з батьківською наукою щодо цінності речей: «Коли режисер був дитиною, його тато працював антикварщиком, тому вчив сина розбиратися у речах та оцінювати їх за зовнішнім виглядом та походженням. Це особливо помітно у пізніх роботах Параджанова, де предмети часом грають не менш важливу роль, ніж персонажі» [15].

Символи містить фільм О. Довженка «Земля», відзнятий за власним сценарієм 1930 р. у с. Яреськи на Полтавщині (оператор – Даниїл Демуцький, художник – Василь Кричевський). За словами Л. Брюховецької, «повноцінними персонажами фільму є коні, небо, пшеничний лан, соняхи, баштан, яблука, дощ. Це реальна природа і водночас це символи плодючості землі» [2, с. 93]. Цю думку К. Степаненко коментує так: «Особливість фольклорного кіно проявляється в органічному поєднанні актуального й вічного, образного й символічного з фотографічним фіксуванням зображеного, притчевого з конкретними історичними подіями» [17, с. 82]. На наш погляд, тут можна сміливо говорити про архетип землі / поля як основи фільму О. Довженка «Земля», що реалізується в названих Л. Брюховецькою символах-образах.

Трапляються випадки, коли символічна основа аудіовізуальних творів трактується по-різному, інколи навіть з полярних точок зору. Л. Брюховецька наводить такий приклад щодо фільму О. Довженка «Арсенал», який «розповідає про події революційні, але в ньому розкривалася не лише боротьба класова. Насамперед, це була драма роз'єднання народу, розподілу його на два табори, прихована драма поразки Української Народної Республіки» [1, с. 50]. Тобто в одних тлумаченнях фільм символізував класову боротьбу, в інших – горе українського народу.

Попри звичні терміни «архетип», «етнокультурний архетип», «національний архетип», філософ В. Ворніков звертається до поняття «комунікативний архетип»: «Продуктивним способом формування уявлення про символічний зміст конвенційного тексту, на нашу думку, є розуміння тексту з позиції комунікативних архетипів його змісту. Комунікативні архетипи, стереотипи, «вічні зразки» людської комунікації є не менш давніми, ніж емоції (радість, гнів або смуток). Треба пам'ятати, що конвенціональність ґрунтується на комунікації. Будь-який текст (мова), на нашу думку, є комунікаційним, тому важливо звернутися до комунікативності архетипів» [3, с. 62]. Не занурюючись у глибоку експлікацію цього поняття, можна цілком погодитися з такою органічною функцією архетипу, як здатність до комунікації.

Звернемося до експлікації національних архетипів у сучасних українських художніх фільмах, зокрема історичного жанру, що вийшли на екрани впродовж 2015–2021 рр.

«Гетьман» (2015, режисер В. Ямбурський) – історико-драматичний фільм, що є екранізацією однойменного кінороману В. Веретеннікова. За словами режисера В. Ямбурського, «якщо ви запитаете, про кого фільм, то я відповім – про Богдана Хмельницького як людину насамперед»

[8]. Як зізнався в інтерв'ю актор К. Лінартович, який виконував роль Богдана Хмельницького, «Я і на Майдані кийками по голові отримував» [7]. Тож у такому контексті цілком логічним є пояснення національних українських архетипів свободи й лицарства у цьому фільмі: «І після фільму ще більше починаєш розуміти, чому під час Майдану українці сміливо йшли на ті кийки, а потім так само вистояли проти російської армії. Бо це в крові, у генах. Воно ніколи не переродиться, бо його із ДНК не виріжеш ніякою російською пропагандою» [7].

З огляду на головного героя фільму – реальну й визначну в історії України особу Богдана Хмельницького – найбільш вираженим є архетип землі, який тісно переплетений з архетипом дому й архетипом свободи. Чого варті слова гетьмана: «Не за власні образи битися кличу. Ляхи лютують по всій Україні». Звісно, ці три архетипи спираються на архетип лицаря, закладений у головному герої, якого зіграв К. Лінартович. Символічним є сам образ Богдана Хмельницького у фільмі – сильного, сміливого, готового взяти на себе відповідальність і повернути хід історії, звільнивши Україну від ворогів. Звісно, білий кінь доповнює образ гетьмана (згадаймо стійкий вислів «лицар на білому коні»). Водночас гетьман залишається людиною, тобто не варто ідеалізувати його образ. Та кохана Гелена хоч і є архетипом жінки, проте не може символізувати архетип матері, адже в неї зовсім інша роль.

«Захар Беркут» (2019, режисери А. Сейтаблаєв, Дж. Вінн) – історичний екшн, відзнятий за однойменною історичною повістю І. Франка. Варто відзначити, що, на відміну від інших розглянутих фільмів, головний герой цієї повісті та її екранізації є псевдоісторичною особою, про що кінокритик О. Данилов зазначає таким чином: «Не треба сприймати “Захар Беркут” як історичну стрічку. Більшою мірою це епос, вигадка. Насправді монгольська кіннота пройшла крізь Карпати як крізь масло, затопивши собою угорську рівнину. Сам князь Данило був змушений покинути Галич, а потім, у 1245 році, визнати себе васалом Золотої Орди» [6]. Провідна думка фільму «Захар Беркут» – «У свободі моя сутність».

Про значну цінність цього фільму для української культури й мистецтва у своїй рецензії Б. Панкрухін зазначає: «“наші” пишаються участю у такому проєкті через його національну та культурну цінність, адже це – певний виклик для українського кінематографа в жанрі історичного епіку» [13]. При цьому критики відзначають, що «змістове наповнення стрічки – це, безперечно, її найсильніший бік. В його основі – самопожертва, доблесть, героїзм, честь і відвага. Це дуже правильне патріотичне кіно, без надмірного пафосу і штучності емоцій» [12].

Карпатські гори й полонини, народні мотиви, звичаї і традиції – це образи-символи, за допомогою яких реалізується основний архетип фільму – архетип землі. Цю ж думку символізує й беркут-тризуб гуцулів.

Земля у фільмі «Захар Беркут» є водночас і основним образом-символом, довкола якого розвиваються події, – рідна земля гуцулів і завойована земля Тугар-Вовка. «Це наша земля. Ми вільний народ», – лунає з вуст сина головного героя. Рідна земля, рідний дім – це основний і яскраво виражений національний архетип у цьому фільмі, який водночас реалізований за допомогою національних символів, узятих із традиційного життя й побуту гуцулів.

«Тарас. Повернення» (2020, режисер О. Денисенко) – історичний екшн про досить короткий проміжок – останні три місяці – заслання відомого українського письменника, основоположника сучасної української мови, художника, національного героя і символу України Тараса Шевченка.

На наш погляд, образ Тараса Шевченка в цьому фільмі можна трактувати як символ страждання, які довелося йому витримати. Жорстоке побиття Тараса шпіцрутенами нагадує ще більш криваве фізичне знущання над Ісусом Христом з фільму «Страсті Христові» (англ. «The Passion of the Christ», режисер Мел Гібсон). Простежується схожість і в тому, що для героїв обох фільмів це не було покарання, бо вони цього не заслужили, а розцінюється радше як відверте жорстоке знущання над ними.

Казахські краєвиди – річка, гори, степ на тлі народної музики поглиблюють архетипно-символьне сприйняття фільму, а також посилюють розуміння глядачем прагнення головного героя до свободи – і внутрішньої, і зовнішньої. Звісно, у фільмі є українська народна пісня, українські та казахські народні мотиви, які поглиблюють тугу героя за свободою, за рідним краєм.

Національними символами, що реалізують архетип землі й свободи, хоч і не своєї, рідної, а казахської землі, є образ і дії казашки в національному вбранні, орел на тлі гір як символ свободолобності, караван верблюдів у пустелі, вершники на породистих конях. А сам образ Тараса Шевченка є реалізацією архетипу свободи, якої він так прагнув і за яку так страждав.

«Довбуш» (2021, режисер Олесь Санін). Попри те, що прем'єра запланована на осінь 2021 р., уже після перегляду офіційного тизеру-трейлера можна говорити про використання в майбутній кінокартині таких національних архетипно-символьних риси: центральний образ історичної особи – головного героя Олекси Довбуша, основне завдання якого – боротьба за свободу рідної землі; карпатські краєвиди, гуцульське вбрання, традиції та звичаї, елементи яких помітні вже в трейлері. Звісно, фільм про гуцулів початку XVIII ст. і повинен бути багатий на національні символи, що ґрунтуються на архетипах.

Як зазначає режисер О. Санін, «для зйомок обрали унікальні природні та історичні локації. Ландшафти, праліси та майже недоторкані сучасністю скелі та урочища, що несуть у собі силу та магію насправді дикої природи й силу вільного духу. Ми відроджували ремесла та реставру-

вали унікальні техніки бою. Вивчали музичну, матеріальну і нематеріальну культуру часу, в якому розгортаються події фільму. І все це для того, щоб розказати неповторну історію боротьби й кохання, яка пережила століття» [14]. Уже на основі цього матеріалу можна передбачити використання в цьому фільмі архетипів землі, свободи й лицаря-козака.

IV. Висновки

Отже, архетипи як носії підсвідомого рівня людської психіки матеріалізуються за допомогою символів, які допомагають їх експлікувати. Символами, за допомогою яких матеріалізуються архетипи, є головні герої фільму, а також їхні слова, дії, вчинки, вбрання й навіть мимовільні рухи. За словами актора К. Лінартовича, він так вжився в роль гетьмана, що під час виголошення знаменитої гетьманської промови мимоволі притис булаву до грудей (у сценарії цього не було передбачено). У розглянутих сучасних українських художніх фільмах історичної тематики відзначено тісний взаємозв'язок трьох основних національних архетипів українців: землі, свободи й сильного лицаря. Саме за допомогою останнього й робляться спроби визволити рідну землю та здобути свободу рідному народові.

Список використаної літератури

1. Брюховецька Л. Кіно часів своєї юності. Київ : Задруга, 2008. 174 с.
2. Брюховецька Л. Народ у фільмах поетичного кіно. Довженко – Тарковський – Осика. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Т. 20–21. С. 92–95.
3. Ворніков В. Конвенціональність та її роль у соціальній адаптації в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія: *Філософські науки*. 2018. Вип. 20. С. 58–68.
4. Гордійчук О. О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Серія: *Філософські науки*. 2018. Вип. 1 (84). С. 16–19.
5. Грицюта Н. Етнокультурні архетипи як етична парадигма сучасних рекламних комунікацій. *Інформаційне суспільство*. 2011. Вип. 13. С. 30–35.
6. Данилов О. Рецензія на художній фільм «Захар Беркут». URL: <https://itc.ua/articles/recenziya-na-hudozhnij-film-zahar-berkut> (дата звернення: 15.01.2021).
7. Кирилюк О. «Гетьман» – фільм про українців, які перемагають. URL: <https://persha.kr.ua/blogs/142864-getman-film-pro-ukrayintsiv-yaki-peremagayut> (дата звернення: 11.01.2021).
8. Клименко Л. Валерій Ямбурський, режисер, автор фільму «Гетьман». Богдан Хмельницький був обманутий Росією. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1931177-valeriy-yamburskiy-rejiser-avtor-filmu-getman.html> (дата звернення: 09.01.2021).
9. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія. Київ : МАУП, 2002. 144 с.
10. Микитів Г. Символ як експресема в українських народних ліричних піснях. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 4. С. 241–246.
11. Міщенко М. М. Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: *Філософія*. *Філософські перипетії*. 2014. № 1130. С. 90–94.
12. Мончук О. Українсько-американський історичний екшн «Захар Беркут»: ворога треба бити, а не домовлятися з ним. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/ukrayinsko-amerikanskiy-istorichniy-ekshn-zahar-berkut-voroga-treba-bit-i-a-ne-domovlyatisya-z-nim> (дата звернення: 07.01.2021).
13. Панкрухін Б. «Захар Беркут» історичний екшн по-українськи: чи варто йти в кіно? URL: <https://yabl.ua/2019/10/15/zahar-berkut-boteksna-pani-kruti-ukrayinski-aktori-ta-frankivskae-pichnist-chi-varto-jti-v-kino> (дата звернення: 07.01.2021).
14. Презентовано офіційний тизер-трейлер історичного екшену «Довбуш» Олеся Саніна. URL: <https://usfa.gov.ua/press-center/predstavleno-oficiynny-tyzer-treyler-istorychnogo-ekshenu-dovbush-olesya-sanina-i11333> (дата звернення: 10.01.2021).
15. Самусенко Ю. Питання відчуттів та образності. Як дивитися фільми Сергія Параджанова. URL: <https://suspilne.media/95586-pitanna-vidcuttiv-ta-obraznosti-ak-divitisa-filmi-sergia-paradzanova> (дата звернення: 15.01.2021).
16. Символ. *Словник іншомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F1%E8%EC%E2%EE%EB> (дата звернення: 17.01.2021).
17. Степаненко К. Фольклорні традиції в українському кінематографі 1960–2010-х років : дис. ... канд. мистецтв. : 26.00.01. Київ, 2021. 189 с.
18. Шмига Ю. Символи та архетипи у рекламі. *Актуальні питання масової комунікації*. 2003. Вип. 4. С. 33–36.
19. Юнг К. Г. О природе «психе». URL: <https://web.archive.org/web/20090527093135> (дата звернення: 21.01.2021).

References

1. Briukhovetska, L. (2008). *Kino chasiv svoiei yunosti* [Movies of his youth]. Kyiv: Zadruga [in Ukrainian].
2. Briukhovetska, L. (2002). *Narod u filmakh poetychnoho kino. Dovzhenko – Tarkovskiy – Osyka* [The people in the films of poetic cinema. Dovzhenko – Tarkovskiy – Osyka]. *Naukovi zapysky NaUKMA – NaUKMA Research Papers*, 20–21, 92–95 [in Ukrainian].

3. Vornikov, V. (2018). Konvetsionalnist ta yii rol u sotsialnii adaptatsii v Ukraini [Conventionality and its role in the social adaptation in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filosofski nauky – Visnyk of the Lviv University. Series philosophical science*, 20, 58–68 [in Ukrainian].
4. Gordiychuk, O. (2018). Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti: sotsialno-filosofskyi analiz [The Archetypes of the Ukrainian Mentality: a Socio-Philosophical Analysis]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filosofski nauky – Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Series: Philosophical Sciences*, 1 (84), 16–19 [in Ukrainian].
5. Hrytsiuta, N. (2011). Etnokulturni arkhetypy yak etychna paradyhma suchasnykh reklamnykh komunikatsii [Ethnocultural archetypes as an ethical paradigm of modern advertising communications]. *Informatsiine suspilstvo – Information society*, 13, 30–35 [in Ukrainian].
6. Danilov, O. (2019). Retsenziia na khudozhnii film «Zakhar Berkut» [Review of the feature film «Zahar Berkut»]. Retrieved from <https://itc.ua/articles/recenziya-na-hudozhnij-film-zahar-berkut/> [in Ukrainian].
7. Kyryliuk, O. «Hetman» – film pro ukraintsi, yaki peremahaiut [«Getman» is a film about Ukrainians who win]. Retrieved from <https://persha.kr.ua/blogs/142864-getman-film-pro-ukrayintsi-yaki-peremagayut> [in Ukrainian].
8. Klymenko, L. Valerii Yamburskyi, rezhysler, avtor filmu «Hetman». Bohdan Khmelnytskyi buv obmanuty Rosiieiu [Valeriy Yamburskiy, director, author of the film «Getman». Bohdan Khmelnytsky was deceived by Russia]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1931177-valeriy-yamburskiy-rejiser-avtor-filmu-getman.html> [in Ukrainian].
9. Lovochkina, A. (2002). Etnopsykholohiia [Ethnopsychology]. K.: IAPM, 144 [in Ukrainian].
10. Mykytiv, H. (2010). Symvol yak ekspresia v ukrainskykh narodnykh lirychnykh pisniakh [Symbol as an express in Ukrainian folk lyrical songs]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii – Current problems of Slavic philology*, XXIII, 4, 241–246 [in Ukrainian].
11. Mishchenko, M. (2014). Ukrainski natsionalni arkhetypy: vid kolektyvnoho nesvidomoho do usvidomlenoi natsionalnoi identychnosti (do aktualnosti metodolohii arkhetypichnoho analizu) [Ukrainian national archetypes: from the collective unconscious to the conscious national identity (to the relevance of the methodology of archetypal analysis)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Filosofii. Filosofski perypetii – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philosophy. Philosophical vicissitudes*, 1130, 90–94 [in Ukrainian].
12. Monchuk, O. Ukrainsko-amerykanskyi istorychnyi ekshn «Zakhar Berkut»: voroha treba byty, a ne domovliatysia z nym [Ukrainian-American historical action «Zakhar Berkut»: the enemy must be beaten, not negotiated with]. Retrieved from <https://galychyna.if.ua/analytic/ukrayinsko-amerikanskiy-istorichniy-ekshn-zahar-berkut-voroga-treba-bit-a-ne-domovlyatysya-z-nim> [in Ukrainian].
13. Pankrukhin B. «Zakhar Berkut» istorychnyi ekshn po-ukrainsky: chy varto yty v kino? [«Zakhar Berkut» historical action in Ukrainian: is it worth going to the movies?]. Retrieved from <https://yabl.ua/2019/10/15/zahar-berkut-boteksna-pani-kruti-ukrayinski-aktori-ta-frankivska-epichnist-chi-varto-jti-v-kino> [in Ukrainian].
14. Prezentovano ofitsiinyi tyzer-treiler istorychnoho ekshenu «Dovbush» Olesia Sanina [The official teaser trailer of Oles Sanin's historical action movie «Dovbush» was presented]. Retrieved from <https://usfa.gov.ua/press-center/predstavleno-oficiynyy-tyzer-treiler-istorychnogo-ekshenu-dovbush-olesya-sanina--i11333> [in Ukrainian].
15. Samusenko, Yu. Pytannia vidchuttiv ta obraznosti. Yak dyvytysia filmy Serhii Paradzhanova [Questions of sensations and imagery. How to watch movies by Sergei Parajanov]. Retrieved from <https://suspilne.media/95586-pitanna-vidchuttiv-ta-obraznosti-ak-divitisa-filmi-sergia-paradzanova> [in Ukrainian].
16. Symvol [Symbol]. Symvol. *Slovnnyk inshomovnykh sliv – Dictionary of foreign words*. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F1%E8%EC%E2%EE%EB> [in Ukrainian].
17. Stepanenko, K. (2021). Folklori tradytzii v ukrainskomu kinematohrafi 1960–2010-kh rokiv [Folklore traditions in Ukrainian cinema of the 1960s and 2010s]: dis. cand. of Science in Art History: 26.00.01 Kyiv: Kyiv National University of Culture and Arts, 189 [in Ukrainian].
18. Shmyha, Yu. (2003). Symvoly ta arkhetypy u reklamii [Symbols and archetypes in advertising]. *Aktualni pytannia masovoi komunikatsii – Current issues of mass communication*, 4, 33–36 [in Ukrainian].
19. Jung, K. G. O pryrode «psykhe» [About the nature of the «psyche»]. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20090527093135/http://www.jungland.ru/node/1592> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2021.

Received 04.02.2021.

Ponomarenko L. Explication of Archetypes and Symbols in Modern Ukrainian Feature Films

The purpose of the article is to explicate archetypes and symbols in modern Ukrainian historical films those were made during 2015–2021 term. As an object of research, we selected precisely those modern films of the historical genre, the titles of those are identical to the main character or characters names in the films. At the same time, the fact how real or pseudo-real the prototypes of the main characters of the films selected for analysis were, was not taken to consideration.

Research methodology. The main general scientific methods that are used in this article are the analysis of literature on the issue under study (on the explication of archetypes and symbols and their

use in modern Ukrainian feature films of the historical genre), description (of selected films according to the main criteria – release date, director's name, screened work), comparative analysis (to clarify the similarities and differences between the archetype and the symbol and types of national archetypes), the method of explication (to clarify the essence of national types of archetypes). In addition, the article uses the following empirical methods: rolling sample (for the selection of relevant films) and content analysis with elements of qualitative analysis (to clarify the use of predominant national archetypes and symbols in the film as means of their implementation).

Results. It is being explicated that the archetype and symbol are the key concepts of research, although they belong to different fields of study – subconscious, intangible and conscious, material, but complement to each other, expressing the archetypal-symbolic meaning of the message. Therefore, these concepts are not identical or interchangeable, but are closely related. It has also been suggested that national archetypes are based on universal human archetypes.

In modern Ukrainian feature films with the main character – a historical or pseudo-historical person – the following archetypes are clearly expressed: first, the archetype of the earth, which begins to form with the help of shots from the Ukrainian landscape proper and to generalize about Ukraine as a state as a whole; secondly, the archetype of a strong knight, which is overwhelmingly the main character of the film; thirdly, the archetype of freedom, which is created in the process of a knight's struggle for his native land.

Novelty. It has been identified that in selected modern Ukrainian feature films of the historical genre, three national Ukrainian archetypes prevail – the archetype of the earth, the strong knight and freedom they are closely related.

Practical significance. The results of the research can be used in writing screenplays and staging them, reviewing films, as well as in the educational process of specialty 021 «Audiovisual art and production» students.

Key words: archetype, ethnocultural and national archetypes, symbol, explication, modern Ukrainian feature film, historical genre, archetype of earth, freedom and a strong knight.

Пономаренко Л. Г. Экспликация архетипов и символов в современных украинских художественных фильмах

Цель статьи – эксплицировать архетипы и символы в современных украинских художественных фильмах исторического жанра, которые были созданы в течение 2015–2021 гг. В качестве объекта исследования выбраны именно те современные кинокартины исторического жанра, названия которых одноименные с главными героями фильма. При этом во внимание не принимался тот факт, насколько реальными или псевдореальными были прототипы главных героев выбранных для анализа фильмов.

Методология исследования. Основными общенаучными методами, которые применены в этой статье, являются анализ литературы по исследуемому вопросу (по экспликации архетипов и символов и их использованию в современных украинских художественных фильмах исторического жанра), описание (избранных фильмов по основным критериям – дата выхода на экраны, режиссер, экранизированное произведение), сравнительный анализ (для выяснения сходств и различий между архетипом и символом и видами национальных архетипов), экспликация (для выяснения сути национальных видов архетипов). Кроме того, в статье использованы следующие эмпирические методы: сплошной выборки (для отбора соответствующих фильмов) и контент-анализа с элементами качественного анализа (для выяснения использования в фильме преимущественных национальных архетипов и символов как средства их реализации).

Результаты. Эксплицировано, что архетип и символ как ключевые понятия исследования хотя и принадлежат к разным сферам – подсознательного, нематериального и сознательного, материального, но дополняют друг друга, выражая архетипно-символьный смысл сообщения. Поэтому эти понятия не являются тождественными или взаимозаменяемыми, а находятся в тесной взаимосвязи. Также выдвинуто предположение, что национальные архетипы основаны на общечеловеческих архетипах.

В современных украинских художественных фильмах с главным героем – историческим или псевдоисторическим лицом – ярко выражены такие архетипы: во-первых, архетип земли, который начинает формироваться с помощью кадров из собственно украинским ландшафтом и к обобщению об Украине как государстве в целом; во-вторых, архетип сильного рыцаря, которым в подавляющем большинстве является главный герой фильма; в-третьих, архетип свободы, который создается в процессе борьбы рыцаря за родную землю.

Новизна. Установлено, что в выбранных современных украинских художественных фильмах исторического жанра преобладают три национальных архетипа украинцев: земли, сильного рыцаря и свободы, – которые тесно связаны между собой.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при написании киносценариев и их инсценировки, рецензировании кинофильмов, а также в учебном процессе студентов специальности 021 «Аудиовизуальное искусство и производство».

Ключевые слова: архетип, этнокультурный и национальный архетипы, символ, экспликация, современный украинский художественный фильм, исторический жанр, архетип земли, свободы и сильного рыцаря.